

OLÁH JÁNOS

A SZENTÍRÁSTUDOMÁNY (BIBLIKUM) OKTATÁSA AZ ORSZÁGOS RABBIKÉPZŐ INTÉZET ELSŐ 50 ÉVÉBEN

TEACHING SCRIPTURAL SCHOLARSHIP (BIBLICAL STUDIES) IN THE FIRST 50 YEARS OF THE NATIONAL INSTITUTE OF RABBINICAL TRAINING. Focusing on the first 50 years of its existence, this survey first offers a brief outline of the early history of the Institute of Rabbinical Training (established in Budapest in 1877), then it takes stock of the most distinguished representatives of teaching scriptural scholarship (biblical studies) there, the subjects they taught, as well as the completed doctoral dissertations relevant to the field. The review also includes a detailed bibliography of the Institute's history.

Jeremiás prófétánk írta annak idejében: „Álljatok az utakra és lássátok, és kérdezősködjétek az ősi ösvények felől, melyik a jónak útja, és azon járjatok [...]”.¹ Ekként valljuk mi is, az immár fennállásának 133. esztendejébe lépett² Országos Rabbiképző-Zsidó Egyetem³ tanárai, oktatói, hogy a 21. században is – a „bolognai folyamat”⁴ célkitűzéseit elfogadva, azt respektálva – „az ősi ösvények felől” kell kérdezősködnünk, és elődeink nagysága előtt főt hajtva, az ő szellemiségüket szemeink előtt tartva kell folytatnunk az általuk elkezdett munkát, beépítve a tudomány – és közte a szentírástudomány (biblikum) – új s újabb eredményeit.

Mielőtt a címben megfogalmazott konkrétumok ismertetésére rátérnénk, szükségesnek látszik némi rövid történelmi áttekintés a magyarországi szervezett rabbi-képzésről. Az intézményes magyarországi rabbiképzés kialakulásának története hozzávetőlegesen két évszázadra nyúlik vissza. Az eseménysor egy kései „reneszánsz-emberrel”, Dávid Friesenhausennel⁵ kezdődik. Eme bajorországi születésű, de élete egy részében

¹ Jeremiás VI,16.

² Az Országos Rabbiképző Intézet történetéhez kapcsolódó átfogó jellegű munkákat az 1. sz. mellékletben soroljuk fel.

³ 2000. január 1-jétől, az addigi Országos Rabbiképző Intézet új neve: Országos Rabbiképző-Zsidó Egyetem (OR-ZSE). Lásd 1999. évi LII. törvény I. fejezet, (3) b.

⁴ A bolognai folyamat célja egy nemzetközi együttműködésen és a felsőoktatási intézmények közötti kapcsolatokon alapuló, mind az európai, mind a világ más részeiből származó hallgatók és a felsőoktatásban dolgozók számára vonzó Európai Felsőoktatási Térség (EFT) létrehozása. Forrás: <http://www.okm.gov.hu/felsooktatás/bolognai-folyamat/bolognai-folyamat>, 2010. május 16.

⁵ David Friesenhausen (1750–1828) életéről lásd: *Zsidó lexikon*, szerk. UJVÁRI Péter, Budapest, 1929, 297; BÜCHLER Sándor, *A zsidó reform úttörői Magyarországon*, Magyar-Zsidó Szemle, 17 (1900), 111–119 és Meir GILON, *R. David Friesenhausen between the Enlightenment and Hassidism = The Rabbinical Seminary of Budapest 1877–1977: A Centennial Volume: Studies in its History and its Scholarly Record*, ed. Moshe CARMILLY-WEINBERGER, Sepher-Hermon Press, Inc. for The Alumni Association of the Rabbinical Seminary of Budapest, New York, 1986, VI. Hebrew section, 19–54.

Magyarországon tevékenykedő, számottevő héber és világi tudással rendelkező matematikussal, asztronómussal, mechanikussal, optikussal, hittudóssal, és – mai szóhasználattal – valláspolitikussal vette kezdetét hazai rabbiképzés a 19. század elején. Friesenhausen a fürthi jesivában⁶ tanult, majd később Berlinben, a háskálá (a zsidó felvilágosodás) központjában élt és tanult. Innét az északkelet-magyarországi Hunfalvára/Hunfaluba⁷ költözött. Hunfalváról Sátoraljaújhelyre került, ahol dájánként (vallási bíró) működött nyolc évig, majd továbbvándorolt Gyulafehérvárra, ahol a halál is érte. A felvilágosult eszméket valló Friesenhausen rosszallotta, hogy nem állnak művelt rabbi és tanítók a zsidó közösségek élén, ezért 1806. július 26-án Bécsbe utazott, ahol módja volt József nádornak átadnia azt a memorandumot, amelyben a következőket írta: „*Valjon oly korban, midőn érdemesnek tartják, hogy a természettől elhanyagolt siketnémákon is segítsenek, miért feledkeznének meg a zsidók százezreinek szenvedéséről? A zsidó népnek szüksége van egy intézetre, amelyben jövődő rabbi és tanítók nevelkedhetnének, akik képesek lennének a népet arra nevelni, hogy jobban megértsék kötelességteljesítésüket mint emberek és mint állampolgárok.*”⁸ Friesenhausen beadványára hét év múlva érkezett meg az elutasító válasz.⁹ 1837-ben ismét felvetődött azonban egy rabbiképző felállításának szükségessége, ugyanis a zsidókról szóló törvényjavaslatba bekerült szöveg szerint: „[...] *rabbik ezentúl csak azok lehetnek, kik nyilvános felügyelet alatt hivatásuknak megfelelőleg oktattak és az anyakönyvet az állam nyelvén vezetni képesek.*”¹⁰ Azonban ez ügyben továbbra sem történt előrelépés. Újabb hét évvel később a rabbiképző alapítását Löw Lipót,¹¹ a Pesti Hírlap 1844. június 2-i számában megsürgette, majd a magyar országgyűlés alsótáblájának 1844. szeptember 27-i ülésén a rabbiképző felállítása „*ellentmondás nélkül elhatároztatott, mely ellen a főrendi táblánál sem támadt ellenmondás.*”¹² Kivitelezhető stádiumba azonban a rabbiképző intézmény felállítása akkor jutott, amikor a szükséges anyagi fedezet is rendelkezésre állt az elvi szándék mellett.

⁶ A jesiva héber szó jelentése: ülés (tudományos ülés). Fialat, nőtlen férfiak számára létrehozott iskola, ahol főként a Talmud (A Talmud szó jelentése: tanulás, tanítás. Kétféle Talmud ismeretes, úgymint: Jeruzsálemi Talmud, amelyet az 5. században zártak le; és a 6. században véglegesített Babilóniai Talmud. Alkotórészei: Misna [jelentése: ismétlés, tanulás] főként a vallási törvények kodifikációjával foglalkozik; és a Gemará [jelentése: megvitatás, befejezés], a törvények, rendelkezések megtárgyalásait ismertető rész.) tanulásával, magyarázatával foglalkoznak.

⁷ Németül: Hunsdorf. Jelenleg: Hunovce (Szlovákia).

⁸ Magyarul és németül idézi BÜCHLER, *i. m.*, 114–115; eredetiben megjelent David FRIESEN-HAUSEN, *Moszdát tevel* (Weltgründe), Wien, 1820, III.

⁹ 1813. február 3-án. Vö. BÜCHLER, *i. m.*, 118.

¹⁰ Idézi BLAU Lajos, *Az országos rabbiképző-intézet előtörténetéhez*, Magyar-Zsidó Szemle, 24(1917/2–4), 88.

¹¹ A Löw Lipót (1811–1875.) életéről írtak irodalomjegyzékének gyűjteménye megtalálható: *Löw Lipót beszédei*, szerk. HIDVÉGI Máté, Budapest, 1999, 232–234.

¹² Idézi BÁNÓCZI József, *Az Országos Rabbiképző Intézet első évtizedének története* = A Budapesti Országos Rabbiképző Intézet X. értesítője az 1886/87-iki tanévről, Budapest, 1888, 5.

1850-ben¹³ megvalósíthatónak látszott a dolog, mikor is I. Ferenc József elrendelte, hogy az 1848/49-es forradalomban és szabadságharcban való részvétel miatt a magyar zsidóságra kirótt hadisarc megváltása fejében összegyűjtendő 1 millió forint egy oszthatatlan „*zsidó iskolai és tanügyi alap létrehozására fordíttassék*”,¹⁴ melyből megvalósulhat majd az intézményesített rabbiképzés Magyarországon. 1856-ra összegyűlt a szükséges összeg, és még azon én március 29-én döntés született, hogy létesíteni kell egy rabbiképzőt.¹⁵ Brill Sámuel Löw¹⁶ a pesti hitközség dájánja és későbbi rabbisági elnöke; Hirsch Márkus¹⁷ óbudai, később prágai majd hamburgi; és Steinhardt Jakab¹⁸ aradi főrabbi a magyar hatóságok kérésére elkészítette a felállítandó magyar rabbiképző alaptervezetét,¹⁹ amelyet 1864-ben publikáltak. E tervezet, a *Das Elaborat der Rabbiner-Commission*,²⁰ 5 éves alsó- és 3 éves felső tanfolyamot javasolt, melynek tananyagában természetesen szerepelt a szentírástudomány (biblikum) oktatása is. Azonban a későbbiekben az „ortodox” elnevezéssel megjelölt irányzat²¹ prominens képviselői egy rabbiképző felállításában, a zsidó tudomány terjesztésében, a felvilágosításban rettentő veszélyt látott a zsidóság számára, ezért 1864. március 15-én, Nyíregyházán, Jehuda Aszód²² dunaszerdahelyi főrabbi elnökletével megbeszélést tartottak és elhatározták, hogy egy hét tagból álló küldöttséget küldenek Bécsbe, I. Ferenc Józsefhez. A határozatnak megfelelően az uralkodót megkérték, hogy tiltsa meg a rabbiképző felállítását, mert az szerintük nagy veszedelmet hordoz a honi zsidóság számára. A küldöttséget az uralkodó fogadta, meghallgatta ellenérveiket és a delegáció megaláztatottan tért vissza abban a hiszemben, hogy a király megértette aggodalmukat.²³ Egy darabig nem is történt érdemi előrelépés az ügyben, de a rabbiképző felállításának terve továbbra is napirenden maradt. Az 1868/1869-es Országos Kongresszus, avagy hivatalosan „*A magyarországi és erdélyi izraeliták egyetemes gyűlése (Landes-Congress der Israeliten in Ungarn*

¹³ 1850. szeptember 20-án keltezett e rendelet.

¹⁴ Idézi GONDA László, *A zsidóság Magyarországon 1526–1945*, Budapest, 1992, 317.

¹⁵ *Uo.*, 96.

¹⁶ Brill Sámuel Löw (1814–1897) életéről lásd BLAU Lajos, *Brill Sámuel Löw: Élet és jellemrajz*, Magyar-Zsidó Szemle, 19(1902), 40–81.

¹⁷ Hirsch Márkus (1833–1909) életéről lásd *Zsidó lexikon*, i. m., 365–366.

¹⁸ Steinhardt Jakab (1818–1885) életéről lásd PATAI József, *Magyar zsidó hitközségek múltjából és jelenéből* = Magyar Zsidó Almanach, szerk. Uő., Budapest, 1911, I., 259–260.

¹⁹ Hirsch 1864-ben külön is megjelentette elgondolásait. Vö. HIRSCH Márkus, *Mitteilung über die zu errichtende Rabbinerschule*, Pest, 1864.

²⁰ Szövege megtalálható BLAU, i. m., 95–125.

²¹ Lásd például Jakov KATZ, *A végzetes szakadás: Ortodox és neológ szétválás a magyar zsidóságban: A szakadás eredete, befolyása és következményei*, Múlt és Jövő, (1991/1), 49–55. Részletesebben Uő., *Végzetes szakadás: Az ortodoxia kiválása a zsidó hitközségekből Magyarországon és Németországban*, Budapest, 1999.

²² Jehuda Aszód (1794–1866) életéről lásd SELTMANN Rezső, *Juda Aszód* = Zsidó lexikon, i. m., 66.

²³ *One Hundred Years of the Seminary in Retrospect* = The Rabbinical Seminary..., i. m., 7–8.

und Siebenbürgen)²⁴ egy új bizottságot küldött ki 1869. február 23-án, amely az előző tervezetet elkészítő három rabbi mellett a következő tagokkal egészült ki: Dr. Kohn Sámuel²⁵ pesti rabbi, majd főrabbi, a rabbiképző későbbi homiletika tanára; Hochmuth Ábrahám²⁶ veszprémi főrabbi; Zipser Mayer²⁷ székesfehérvári, majd rohongi főrabbi; valamint Deutsch Henrik²⁸ az Országos Izraelita Tanítóképezde igazgatója. Ez a bizottság azután elkészítette (az előzőt alapul véve) az *Országos magyar izraelita rabbiképezde számára készített szervezési 's tanterv*-et.²⁹ Ez a tervezet hatéves alsó- és négyéves felső tanfolyamot ajánlott. (A Rabbiképző Intézetben később az alsó- és a felső tagozódás megváltozott, és az alsó- és a felső tanfolyam is öt esztendőssé vált az 1881/82-es tanévtől.) Az Országos Kongresszus annyira fontosnak tartotta a rabbiképzőt és annak célkitűzéseit, hogy saját szabályzatába is beszerkesztette azt, a következőképpen: „*A rabbi-képző intézet szorosan a mozaiko-rabbinikus tan alapján állandó, a talmud és a szertartási törvények tanításáról különösen gondoskodandó, egyszerűségi azonban a tudomány mai állása követelményeinek is kell, hogy tökéletesen megfeleljen.*”³⁰ Ám a rabbiképző felállítását a magyarországi zsidóság egy része továbbra sem nem nézte rokonszenvvel. 1869-ben ismét egy ortodox küldöttség jelent meg a királynál Bécsben. Kérték őt, hogy ne hagyja jóvá az 1868/1869-es Országos Kongresszus határozatait, köztük a rabbiképző felállításáról rendelkezőt sem. A királynak azonban a kiegyezés után már nem volt jogköre ilyesmit foganatosítani.³¹ A rabbiképző megalapítására az engedélyt végül is 1873. május 6-án adta ki I. Ferenc József, aki „[...] legfelsőbb elhatározással megengedte az Országos Rabbiképző Intézet felállítását az 'Izraelita Iskolaalap' terhére.”³² Miután felépült a pesti Bodzafa utcai 19-es számú telken

²⁴ Lásd például Nathaniel KATZBURG, *The Jewish Congress of Hungary, 1868–1869* = Hungarian Jewish Studies, ed. Randolph L. BRAHAM, New York, 1969, II., 1–33.

²⁵ Kohn Sámuel (1841–1920) életéről lásd GROSZMANN Zsigmond, *Kohn Sámuel élete*, Magyar Zsidó Szemle, (1920/1–5), és *Emlékkönyv néhai Dr. Kohn Sámuel zsl. pesti főrabbi születésének századik évfordulójára*, szerk. LÖWINGER Sámuel és mások, Budapest, 1941.

²⁶ Hochmuth Ábrahám (1816–1889) életéről lásd SELTMANN Rezső, *Hochmuth Ábrahám* = Zsidó lexikon, Budapest, 1929, 374.

²⁷ Zipser Mayer (1815–1869) életéről lásd *Zsidó lexikon*, Budapest, 1929, 974.

²⁸ Deutsch Henrik (1822–1889) életéről lásd SELTMANN Rezső, *Deutsch Henrik* = Zsidó lexikon, Budapest, 1929, 198.

²⁹ BLAU, *i. m.*, 125–139.

³⁰ Neológ szabályzat, V. szakasz, 2.§.

³¹ Moshe CARMILLY-WEINBERGER, *Párhuzamok és kapcsolatok a boroszlói és a budapesti rabbiképző között* = GÁBOR György és mások, „A tanítás az élet kapuja”: Tanulmányok az Országos Rabbiképző Intézet fennállásának 120. évfordulója alkalmából, Budapest, 1999, 119.

³² BLAU Lajos, KLEIN Miksa, *Emlékkönyv a Ferenc József Országos Rabbiképző Intézet ötven éves jubileumára 1877–1927: A Rabbiképző első 50 éve*, Budapest, 1927, I., 10.

az épület, Bloch Mózes³³ hívták meg az intézmény élére. Bacher Vilmos³⁴ és Kaufmann Dávid,³⁵ a boroszlói³⁶ rabbiképző végzettjei álltak mellette intézményünk elindításánál, megtartván az ősi hagyományt, miszerint a rabbivá avatáshoz három rabbi szükséges.³⁷ Bloch Mózes a Talmudot és a szertartástant tanította, Bacher Vilmos a szentírásstudományt (biblikumot), Kaufmann Dávid pedig zsidó történelmet és vallásfilozófiát oktatott. Az ünnepélyes megnyitóra 1877. október 4-én került sor, és még ezen évben: „Emelkedett szívvel jegyezzük fel, hogy az Intézet lételének első heteiben már, 1877. november 15-én, Ő Felsege Első Ferencz József legkegyelmesebb királyunk legmagasabb látogatásában részesült.”³⁸ 1877 őszén tehát megkezdődött az oktatás, mely két úgynevezett tanfolyamon folyt,³⁹ az alsó- (gimnáziumi) és a felső- (teológiai) tanfolyamon. „Az alsó tanfolyam megfelel a főgimnázium 5–8. osztályának és oda algimn. 4. oszt. bizonyítvány, vagy megfelelő felvételi vizsga alapján vétetnek fel tanulók. [...] A tananyag azonos a humanisztikus gimnáziuméval. A héber tárgyak heti 16 órában taníttatnak és már a felvételnél vizsgálati tárgyak.”⁴⁰ Az alsó tanfolyamon összesen 24 tanulóval – első és második osztállyal – kezdték meg az oktatást, míg a felső tanfolyamnak öt hallgatója volt.⁴¹ Az 1912-ben megújított Szabályzat szerint a felső tanfolyam hallgatói „[...] általános és nemzeti tudományos teljes kiképzésük céljából kötelesek egyidejűleg a budapesti tudományegyetem bölcsészeti karán beiratkozni és a bölcsészeti doktorátust megszerezni.

³³ Bloch Mózes (815–1909) életéről lásd BACHER Vilmos, *Bloch Mózes koporsójánál*, Magyar-Zsidó Szemle, 26(1909), 289–292; BERNSTEIN Béla, *Bloch Mózes* = BLAU, KLEIN, Emlékkönyv..., i. m., 34–35; *Bloch Mózes életrajza* = Emlékkönyv Bloch Mózes tiszteletére életének kilencvenedik évfordulója alkalmából kiadják tanítványai, szerk. KRAUSZ Sámuel, WEISZ Miksa, Budapest, 1905, XIII; GUTTMANN Mihály, *Bloch Mózes*, IMIT Évkönyv, (1911), 101–110; OLÁH János, *Bevezetés* = GUTTMANN Mihály, BLOCH Mózes, A halálháról, Budapest, 2008 (Magyar Zsidó Tudományok, 5), 95–99.

³⁴ Bacher Vilmos (1850–1913) életéről lásd *Bacher Vilmos élete és működése 60-ik születésnapja tiszteletére*, szerk. BLAU Lajos, Budapest, 1910; BÁNÓCZI József, *Bacher Vilmos* = Bacher Vilmos emlékezete, Magyar Zsidó Szemle, (1914/1), 1–3; BLAU Lajos, *Bacher Vilmos*, IMIT Évkönyv, (1911), 7–33; GUTTMANN Mihály, *Emlékbeszéd Bacher Vilmos halálának 25. évfordulója alkalmából*, IMIT Évkönyv, (1939), 337–349; HELLER Bernát, *Bacher Vilmos* = Zsidó Plutarchos, Budapest, 1927 (Népszerű zsidó könyvtár, 19), II; KOHLBACH Bertalan, *Bacher Vilmos* = Bacher Vilmos emlékezete, i. m., 6–11; KECSEKEMÉTI Lipót, *Bacher Vilmos* = Bacher Vilmos emlékezete, i. m., 4–6; KRAUSZ Sámuel, *Bacher Vilmos (1850–1913)*, IMIT Évkönyv, (1916), 7–78; OLÁH János, *Bevezetés* = BACHER Vilmos, A babylóniai amórák agadája, Budapest, 2007 (Magyar Zsidó Tudományok, 3), 3–6.

³⁵ Kaufmann Dávid (1852–1899) életéről lásd *Dr. Kaufmann Dávid emlékezete*, Pozsony, 1900; *Gedenbuch zur Erinnerung an David Kaufmann*, hrsg. M. BRANN, F. ROSENTHAL, Breslau, 1900.

³⁶ Németül: Breslau. Jelenleg: Wrocław (Lengyelország)

³⁷ Talmud, Szánhedrin 13b.

³⁸ BLAU, KLEIN, *Emlékkönyv...*, i. m., 16.

³⁹ Egészen az 1946/47-es tanévig.

⁴⁰ BLAU, KLEIN, *Emlékkönyv...*, i. m., 17.

⁴¹ FISCHER Gyula, *A rabbiképző intézet első tanítványai* = BLAU, i. m., 170. Megjegyzendő, hogy az „Emlékkönyv”-ek 25, illetve 6 tanulóval/hallgatóval számolnak be „beiratott növendék”-ként. Én Fischer Gyula adatait vettem e helyütt, ki a jelentkezők számát írja, a szemtanú hitelességével.

*Ennek bemutatása nélkül rabbivizsgára nem bocsáthatók.*⁴² Tehát a rabbivá avatás elengedhetetlen feltétele volt a „bölcseleti doktorátus” megszerzése még rabbi-vizsgájukat megelőzően, ekként a Rabbiképző Intézet végzettjei a modernitás, a tudomány és a hagyomány hármásával felvértezve indulhattak szolgálatba.

Az *Országos magyar izraelita rabbiképezde számára készített szervezési 's tanterv*⁴³ alapján a szentírásstudomány (biblikum) oktatására vonatkozó szabályok a következők voltak:

„5.§. Az alsóbb osztályzat tantárgyai két csoportra oszlanak és pedig:

a., Zsidó theologiai tantárgyakra, melyekhez tartoznak:

1. Szentírás és ennek magyarázata (exegézis)

[...]

b., A felgymnasium köteles tantárgyaira:

a., Héber theologiai tantárgyak:

1. Szentírás és ennek magyarázata

6.§. Mózes öt könyve a hat éves tanfolyam alatt két ízben végig tanulmányozandó és pedig: első ízben könnyebb szerkezetű héber értelmezésekkel (commentárokkal) és a tanulók felfogásának megfelelő nyelvészeti és tárgyilagos magyarázatokkal; másod ízben tüzetesebb commentárok és 'Onkelos' különös tekintetbe vételével.

7.§. A proféták és hagiographak tekintettel az egyes könyvek tartalmára és nyelvezetére, valamint a tanulók haladó érettségére – a hat tanfolyamra osztatnak fel.

[...]

15.§. A felsőbb osztályzatban a következő tantárgyak adatnak elő:

[...]

1. A Szentírás magyarázata

16.§. *Bevezetés a Szentírásba. Ennek egyes könyvei a régibb és újabb héber commentárok használatával, 's tekintettel a régibb fordításokra, valamint az idevágó irodalomra. Ezen előadások körébe az apokrifák színté.*⁴⁴

A fentebb ismertetett tanterv-részlet alapján az alsó tanfolyam tanulói az előírt „*humanisztikus*” gimnáziumi tantárgyak mellett a következő, a szentírásstudomány (biblikum) körébe tartozó „*héber tárgyakat*” tanulták a kezdetekben (például az 1885/86-os tanévben): A Tóra könyveinek egyes fejezetei; Ezékiel könyve; Zsoltárok könyvéből egyes zsoltárok; Példabeszédek könyve; Ezra és Nehemja könyve.⁴⁵

⁴² BLAU, KLEIN, *Emlékkönyv...*, i. m., 17.

⁴³ BLAU, i. m., 125–139.

⁴⁴ Megtalálható Uo., 131–133.

⁴⁵ A *Budapesti Országos Rabbiképző-Intézet Értesítője az 1885/86-iki Tanévről*, Budapest, 1886.

A felső tanfolyam hallgatói a következő, a szentírástudomány (biblikum) körébe tartozó tárgyakat hallgatták a kezdetekben (például az 1885/86-os tanévben): Bevezetés a Szentírásba; A Szentírás magyarázata; Exegetikus irodalom.⁴⁶

A tananyag a *Szabályzatokból* követhető nyomon, melyből az elsőt a tanítás megkezdésére adták ki 1877-ben, majd 1890-ben és 1912-ben módosították azt az Intézmény első ötven évében. E *Szabályzatok*ban azonban a tanterv nem szerepelt részletesen, hiszen az alkalmazkodott az 1869-ben publikált „szervezési és tantervi” irányelveihez, miszerint: „5). A tanterv megállapításánál a bizottság csupán az előadandó tanszakok és a tanczél általános kijelölésére szorítkozott [...] tartózkodott az előadandó szakaszok vagy tananyag részletes felsorolásától, nem különben az irány, tanmód vagy használandó források, segédanyagok, stb. megjelölésétől, nehogy ez által az igazgató és tanári kar szabad működését korlátozza.”⁴⁷

Tehát a tanított tananyag a gyakorlatban erősen tanárfüggő volt egészen 1912-ig, mert ekkor elfogadták Dr. Blau Lajosnak,⁴⁸ a későbbi rektornak az új „*Tervezetét*”, és a rendszerezett, előre megtervezett oktatás lépett az előbb ismertetett helyébe.⁴⁹

Az első ötven év (1877–1927) szentírástudományhoz (biblikumhoz) köthető tantárgyakat tanító „*theológiai tanárai, oktatói*” az alábbiak voltak:

Dr. Bacher Vilmos

1877/78–1912/13 – alsó tanfolyam:

Józsuá; Bírák; Sámuel I–II; Királyok I–II; Jesája; Jeremiás; Ezékiel; Kiszóféák; Zsoltárok; Példabeszédek; Siralmak I–II. fejezetei; Dániel; Ezra és Nehemja; Szemelvények a Zsoltárok-, Józsuá-, Bírák, Sámuel I–II. és a Királyok I. könyveiből.

1877/78–1912/13 – felső tanfolyam:

Általános bevezetés a Szentírásba; Bevezetés a Szentírásba; Bevezetés a Szentírás egyes könyveihez; A zsidó szentírásmagyarázat története; A Szentírás magyar és héber nyelvtudományának történelme; A Szentírás magyar történelme; Jesája;

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ BLAU, *i. m.*, 129.

⁴⁸ Blau Lajos (1861–1936) életéről lásd BENOSCHOFKY Imre, *Emlékek a Szemináriumból* = Évkönyv 1970, szerk. SCHEIBER Sándor, Magyar Izraeliták Országos Képviselőlete, Budapest, 1970, 84–89; LÖWINGER Sámuel, *Dr. Blau Lajos élete és irodalmi munkássága*, IMIT Évkönyv, (1936), 56–57; MEZEY Ferenc, *Dr. Blau Lajos* = Jubileumi emlékkönyv dr. Blau Lajos a Ferenc József Országos Rabbiképző Intézet igazgatójának hatvanötödik születésnapja és negyven éves írói jubileuma alkalmából tanítványai, barátai és tisztelői közreműködésével kiadták Hevesi Simon, Klein Miksa, Friedman Dénes, Budapest, 1926; OLÁH János, *Bevezetés* = BLAU Lajos, *A Talmudról*, Budapest, 2006 (Magyar Zsidó Tudományok, 2), 7–9; TURÁN Tamás, *Blau Lajos tudománya hatvan év múltán* = BLAU Lajos, *Az óhéber könyv, adalék az ókori kultúrtörténethez és a bibliai irodalomtörténethez: A héber bibliakánon*, Budapest, 1996, 39–55.

⁴⁹ BLAU, KLEIN, *Emlékkönyv...*, *i. m.*, 18.

Jeremiás; Ezékiel; Kispróféták; Jób; Énekek éneke; Síralmak; Prédikátor; Ezra és Nehemja és a Krónika I–II. könyvei; Targum és Ábrahám ibn Ezra kommentárja Mózes I–II–III–IV–V. könyveihez; A pentateuchusi targumok; Válogatott szakaszok a tórai targumokból; Válogatott részek Ábrahám ibn Ezra kommentárjaiból; RAMBAN szentírásmagyarázatából; RAMBAN kommentárja Mózes I–II. könyveihez; RAMBAN és RASBAM kommentárjai; Kimchi; Írásbeli dolgozatok egyes zsoltárokról; Peszikta; Tanchuma; A Mechilta és a Szifra tannaitikus midrás munkákból; Válogatott részek tannaitikus midrásokból; Szemelvények a Mechiltából; Bevezetés a midrásirodalomba; Midrás; A midrásirodalom története; Genesis/Berésith rabba válogatott fejezetei; Leviticus/Vajikra rabba; Echa rabba; Echa rabbat; Koheleth rabba.

Dr. Blau Lajos

1888/89–1914/15 – alsó tanfolyam:

A Tóra egyes fejezetei.

1913/14–1916/17 – felső tanfolyam:

Bevezetés a Szentírásba; A Szentírás magyar és héber nyelvtudományának történelme; Ezékiel; Jób; Énekek éneke; Prédikátor és a Krónika I–II. könyvei; A midrásirodalom története.

Deutsch Henrik

1877/78–1886/87 – alsó tanfolyam:

A Tóra egyes fejezetei.

Dr. Edelstein Bertalan⁵⁰

1921/22–1926/27 – alsó tanfolyam:

A Tóra egyes fejezetei.

Dr. Fischer Gyula⁵¹

1913/14–1926/27 – felső tanfolyam:

Targum; Targum és Ábrahám ibn Ezra kommentárja Mózes I. könyvéhez; Ábrahám ibn Ezra és RAMBAN kommentárja Mózes I–II–III–IV. könyveihez; Targum, Ábrahám ibn Ezra, RAMBAN és RASI kommentárja Mózes II. könyvéhez;

⁵⁰ Edelstein Bertalan (1876–1934) életéről lásd FRIEDMAN Dénes, *Edelstein Bertalan* = Zsidó lexikon, *i. m.*, 209.

⁵¹ Fischer Gyula (1861–1944) életéről lásd FRIEDMAN Dénes, *Fischer Gyula*, Zsidó lexikon, *i. m.*, 279–280.

⁵² Guttmann Mihály (1872–1942) életéről lásd Alexander GUTTMANN, *Bible and Talmud* = The Rabbinical Seminary..., *i. m.*, 181–182; *Jewish Studies in Memory of Michael Guttmann*, ed. Samuel LÖWINGER, Budapest, 1946; LÖWINGER Sámuel, *Hagyományos irodalmunk fejlődése a görög–zsidó kulturkapcsolatok tükrében: Guttmann Mihály (1872–1942) helye a zsidó szellemtörténetben*, IMIT Évkönyv, (1943), 35–61.

RAMBAN és RASI kommentárja Mózes V. könyvéhez;
Mechilta; Leviticus/Vajikra rabba; Echa rabbati; Koheleth
rabba.

Dr. Guttmann Mihály⁵² 1907/08–1920/21 – alsó tanfolyam:

A Tóra egyes fejezetei; Józsuá; Bírák; Zsoltárok és a
Példabeszédek.

1922/23–1926/27 – felső tanfolyam:

Általános bevezetés a Szentírásba; Részletes bevezetés a
Szentírásba; Jesája XXIV–XXXV. fejezetei; Kis próféták;
Jób; Énekek éneke; Siralmak; Prédikátor; Dániel és a
Krónika I–II. könyve; Exegetikus olvasmányok Ábrahám ibn
Ezra és RASBAM kommentárjaiból; Ábrahám ibn Ezra és
RASBAM kommentárjai Mózes IV. könyvéhez; Ábrahám ibn
Ezra kommentárja Mózes I–II. és V. könyvéhez; A midrás-
irodalom története.

Dr. Heller Bernát⁵³ 1922/23–1926/27 – alsó tanfolyam:

A Tóra egyes fejezetei; Jesája; Jeremiás és a Kispróféták.

1922/23–1926/27 – felső tanfolyam:

Általános bevezetés a Szentírásba; Részletes bevezetés
a Szentírásba; Jesája XXIV–XXXV. fejezetei; Ezékiel;
Kispróféták; Jób; Énekek éneke; Siralmak; Prédikátor; Dániel;
Krónika I–II. könyvei; Exegetikus olvasmányok Ábrahám
ibn Ezra és RASBAM kommentárjaiból; Ábrahám ibn Ezra
kommentárja Mózes I–II. és V. könyvéhez; Ábrahám ibn Ezra
és RASBAM kommentárjai Mózes IV. könyvéhez; A midrás-
irodalom története.

Dr. Kaufmann Dávid 1880/81 – felső tanfolyam:

Az észak-franciaországi biblia-magyarázók és toszafisták élete
és írásai.

Dr. Klein Miksa⁵⁴ 1915/16–1926/27 – alsó tanfolyam:

A Tóra egyes fejezetei; Bírák; Sámuel I–II; Királyok I–II;
Jesája; Jeremiás; Kispróféták; Zsoltárok; Példabeszédek és Ezra

⁵³ Heller Bernát (1871–1943) életéről lásd *Heller Bernát jubileuma: A Budai Hitközség ünnepe*, szerk. BENOSCHOFKY Imre, VIDOR Pál, Budapest, 1941; SCHEIBER Sándor, *Heller Bernát élete és tudományos munkássága* = Uő., *Folklór és tárgytörténet*, Budapest, 1999, 286–343; *Jubilee Volume in Honour of Prof. Bernhard Heller on the occasion of his seventieth Birthday*, ed. SCHEIBER Sándor, Budapest, 1941.

⁵⁴ Klein Miksa (1888–1927) életéről lásd FRIEDMAN Dénes, *Klein Miksa* = Zsidó lexikon, *i. m.*, 489.

⁵⁵ Weisz Miksa (1872–1931) életéről lásd *Weisz Miksa* = Zsidó lexikon, *i. m.*, 489; ZSOLDOS Jenő, *Harminc év Isten szolgálatában 1895–1925: Weisz Miksa tudományos működésének 30. évfordulója alkalmából*, Budapest, 1925.

Dr. Weisz Miksa⁵⁵ és Nehemja könyvei.
 1917/18–1921/22 – felső tanfolyam:
 Bevezetés a Szentírásba; Ezékiel I–XXXV. fejezetei; Jób;
 Énekek éneke; Prédikátor és a Krónika I–II. könyvei;
 Bevezetés a midrás-irodalomba.

Az Intézet első ötven évében az alsó tanfolyamon Szentírásból a következő könyveket tanították: A Tóra egyes fejezetei; Józsuá; Bírák; Sámuel I–II; Királyok I–II; Jesája; Jeremiás; Ezékiel; Kispróféták; Zsoltárok; Példabeszédek; Siralmak; Dániel; Ezra és Nehemja; a Krónika I–II. könyvei.

Ugyanebben az időben a felső tanfolyamon a következő szentírástudományhoz (biblikumhoz) kapcsolódó tantárgyakat tanították: Bevezetés a Szentírásba; Általános bevezetés a Szentírásba; Részletes bevezetés a Szentírásba; Bevezetés a Szentírás egyes könyveihez; A zsidó szentírás-magyarázat története; A Szentírás magyar és héber nyelvtudományának történelme; A Szentírás magyar történelme; Jesája; Jeremiás; Ezékiel; Kispróféták; Jób; Énekek éneke; Siralmak; Prédikátor; Dániel; Ezra és Nehemja; Krónika I–II. könyvei; Targum és Ábrahám ibn Ezra kommentárja Mózes I–II–III–IV–V. könyveihez; Targum; A pentateuchusi targumok; Válogatott szakaszok a tórai targumokból; Válogatott részek Ábrahám ibn Ezra kommentárjaiból; Exegetikus olvasmányok Ábrahám ibn Ezra és RASBAM kommentárjaiból; Ábrahám ibn Ezra és RASBAM kommentárjai Mózes IV. könyvéhez; Ábrahám ibn Ezra kommentárja Mózes I–II. és V. könyvéhez; RAMBAN szentírás-magyarázatából; RAMBAN kommentárja Mózes I–II. könyveihez; RAMBAN és RASBAM kommentárjai; Ábrahám ibn Ezra és RAMBAN kommentárja Mózes I–II–III–IV. könyveihez; Targum, Ábrahám ibn Ezra, RAMBAN, RASI kommentárja Mózes II. könyvéhez; Ábrahám ibn Ezra, RAMBAN és RASI kommentárja Mózes II. könyvéhez; Targum, RAMBAN és RASI kommentárja Mózes V. könyvéhez; Kimchi; Írásbeli dolgozatok egyes zsoltárokról; Peszikta; Tanchuma; Válogatott részek tannaitikus midrásokból; Mechilta; A Mechilta és a Szifra tannaitikus midrás munkákból; Szemelvények a Mechiltából; Midrás; Bevezetés a midrás-irodalomba; A midrás-irodalom története; Genézis/Berésith rabba; Genézis rabba válogatott fejezetei; Leviticus/Vajikra rabba; Echa rabba; Echa rabbati; Koheleth rabba; Az észak-franciaországi biblia-magyarázók és toszafisták élete és írásai.

Érdekesség, hogy egyáltalán nem tanították sem az alsó-, sem a felső tanfolyamon az első ötven évben Rút- és Eszter könyvét, valamint arról sincs adatunk, hogy a Kispróféták könyvei közül oktatták-e mind a tizenkét próféta könyvét.

⁵⁶ BENOSCHOFKY Imre, *Emlékek a Szemináriumból* = Évkönyv 1970, i. m., 81.

⁵⁷ Ezen munkák felsorolását a 2. sz. melléklet tartalmazza.

A Szentírás tanítása az első ötven évben, sőt még később is a szokásos, a „bevett” metódus szerint folyt: olvasni, fordítani, magyarázni, majd megtanulni a szentírási szöveget kívülről.⁵⁶

A szentírástudomány (biblikum) tanításának hatékonyságát és magas színvonalát meggyőzően bizonyítják, hogy az 1883 és 1944 között írt és elfogadott 274 doktori disszertációból majdnem azok fele, összesen 120 darab témája a szentírástudomány (biblikum) anyagához köthető.⁵⁷

Az Országos Rabbiképző Intézet tanárai, oktatói fontosnak érezték, hogy a rabbiképző 1917-ig évente-, majd az 1925-ben ismét kiadott, úgynevezett „Értesítő”-iben publikálják kutatásaikat, vizsgálódásuk eredményeit, a szentírástudomány (biblikum) tárgyköréből.⁵⁸

Amint láthattuk, az Országos Rabbiképző Intézet kezdeteiben megalapozták a szentírástudomány (biblikum) tanítását, „művelését”. Bacher Vilmos – aki a kezdetektől tanára és később rektora volt intézményünknek – fogalmazta meg annak idejében azt, amit mi, kései utódok, az Országos Rabbiképző-Zsidó Egyetem tanárai, oktatói is vallhatunk és vallunk is: „[...] vallásunknak ezen régi szellemi vezetői még most is vezethetnek és megerősíthetnek abban a hitben, hogy a Szentírás vallásos tartalma isteni eredetű, de annak is a megismerésében, hogy a Szentírás magyarázatában a bíráló észnek mértékét kell alkalmazni.”⁵⁹

1. SZÁMÚ MELLÉKLET

BÁNÓCZI József, *Az Országos Rabbiképző Intézet első évtizedének történet* = A Budapesti Országos Rabbiképző Intézet X. Értesítője az 1886/87-iki Tanévről, Budapest, 1888.

BENOSCHOFKY Imre, *Emlékek a Szemináriumból* = Évkönyv 1970, szerk. SCHEIBER Sándor, Magyar Izraeliták Országos Képviselője, Budapest, 1970, 74–105.

BLAU Lajos, *Adalékok a Ferencz József Országos Rabbiképző Intézet történetéhez: Az Intézet fennállása negyvenedik évfordulója ünnepére (1877. október 4. – 1917. október 4.)*, Budapest, 1917.

BLAU Lajos, *Az országos rabbiképző-intézet előtörténetéhez*, Magyar-Zsidó Szemle, 34(1917/2–4), 88–139.

BLAU Lajos, KLEIN Miksa, *Emlékkönyv a Ferenc József Országos Rabbiképző Intézet ötven éves jubileumára 1877–1927: A Rabbiképző első 50 éve*, Budapest, 1927, I..

⁵⁶ A tanárok és munkáik felsorolását a 3. sz. melléklet tartalmazza.

⁵⁹ Idézi HELLER Bernát, *Bacher Vilmos = Szentírás és zsidó tudomány*, szerk. KŐBÁNYAI János, Budapest, 1998, 178.

- BÜCHLER Sándor, *A zsidó reform úttörői Magyarországon*, Magyar-Zsidó Szemle, 17(1900), 106–119.
- FROJIMOVICS Kinga, KOMORÓCZY Géza, PUSZTAI Viktória, STRIBIK Andrea, *A zsidó Budapest*, Budapest, Városháza, 1995, 302–316.
- FROJIMOVICS Kinga, *Az Országos Rabbiképző Intézet felállítása körüli viták az 1870-es években* = Uő, Szétszakadt történelem: Zsidó vallási irányzatok Magyarországon 1868–1950, Budapest, 2008, 90–96.
- GÁBOR György és mások, „*A tanítás az élet kapuja*”: *Tanulmányok az Országos Rabbiképző Intézet fennállásának 120. évfordulója alkalmából*, Budapest, 1999.
- GONDA László, *A zsidóság Magyarországon 1526–1945*, Budapest, 1992, 137–141.
- GUTTMANN Mihály, LÖWINGER Sámuel, GUTTMANN Henrik, WERTHEIMER Adolf, *A Ferenc József Országos Rabbiképző Intézet hatvan éves jubileuma*, Budapest, 1937.
- HIRSCHLER Imre, *A Rabbiképző Intézet előtörténetéhez*, Magyar-Zsidó Szemle, 58(1941), 155–160.
- KECSKEMÉTI Lipót, *Az országos rabbiképző intézet*, IMIT Évkönyv, (1903), 32–44.
- KOHLBACH Bertalan, *Az Országos Rabbiképző-Intézet első dekászából*, IMIT Évkönyv, (1918), 66–88.
- KÜHNER, Claudie, *A zsidó tudományok fellegvára: Az Országos Rabbiképző Intézet rövid története*, Valóság, (1991/11), 121–125.
- OLÁH János, *A magyarországi zsidó tudomány nagyjai-atyjai: Néhány mondat a Rabbiképző első három rektoráról (Bloch, Bacher, Blau)*, Magyar-Zsidó Szemle, Új folyam, 3(2006), 91–103.
- OLÁH János, *A Szentírás oktatása a Rabbiképző múltjában és jelenében* = OR-ZSE Évkönyv 2001–2003, Budapest, 2003, 35–48.
- OLÁH János, „*Négy oszlop...*”: *Az Országos Rabbiképző Intézet első négy rektora* = Keresztény–Zsidó Teológiai Évkönyv 2008, Budapest, 2008, 207–224.
- Ernst ROTH, *Zum 100-jährigen Bestehen der Landesrabbinerschule in Ungarn*, Udim. Zeitschrift der Rabbinerkonferenz in der Bundesrepublik Deutschland, 7/8(1977/78), 109–137.
- SCHEIBER Sándor, *A magyar zsidóság szellemi élete a századfordulótól* = Uő., Folklor és tárgytörténet (Teljes kiadás), Budapest, 1999, 1039–1040.
- SCHILL Salamon, *A Budapesti Országos Rabbiképző Intézet története*, Budapest, 1896.
- József SCHWEITZER, *Der Budapester Rabbinerseminar: Der Platz des Rabbinerseminars in der jüdischen Wissenschaft* = Wissenschafts des Judentums: Anfänge der Judaistik in Europa, hrsg. Julius CARLEBACH, Darmstadt, 1992, 74–85.
- Seventy Years: A Tribute to the Seventieth Anniversary of the Jewish Theological Seminary of Hungary (1877–1947)*, ed. Samuel LÖWINGER, Budapest, 1948.
- TAMÁSI Györgyi, *Zsidó szellemi élet Magyarországon 1945 után: Az oktatás* = Hét évtized a hazai zsidóság életében, szerk. LENDVAI L. Ferenc, SOHÁR Anikó, HORVÁTH Pál, Budapest, 1990, 269–300.

The Rabbinical Seminary of Budapest 1877–1977: A Centennial Volume: Studies in its History and its Scholarly Record, ed. Moshe CARMILLY-WEINBERGER, Sepher-Hermon Press, Inc. for The Alumni Association of the Rabbinical Seminary of Budapest, New York, 1986.

WELLESZ Gyula, *Az Országos Rabbiképző Intézet története*, Magyar-Zsidó Szemle, 13(1896), 256–260.

Zsidó lexikon, szerk. UJVÁRI Péter, Budapest, 1929.

2. MELLÉKLET

A Szentírás könyveiről (11)

BRAUN Salamon, *Náhum könyve*, 1893.

DÉKÁNY Géza, *Habakuk könyve*, 1894.

HIRSCHLER Gershon, *Eszter könyve*, 1930.

HORVÁTH (HERSKOVITS) Dezső, *Joél könyve*, 1894.

LICHTMANN Mór, *Zakariás visiói*, 1895.

LINKSZ Ignác, *Bevezetés Rúth könyvéhez*, 1895.

MOLNÁR István, *Deutero Jezsajás*, 1936.

SINGER Bernát, *Cefánjá könyve*, 1893.

SINGER Jakab, *Jóna könyve*, 1894.

STEINER Márkus, *Micha könyve*, 1894.

ZIEGLER Ignác, *Maleáchi próféta fordítása és magyarázata*, 1887.

A Szentírás fordításairól (17)

ADLER Vilmos, *Onkelos paraphasisa a Biblia költői helyeihez*, 1893.

EISENBERG Béla, *A Krónikák könyvének targuma*, 1937.

ENGEL Farkas, *A Targum Onkelosz, mint Rási Tóra-kommentárjának fő forrása*, 1938.

FISCH Adolf (József András), *Koheleth targuma*, 1930.

GOLDBERGER Zsigmond, *A Targumokról általában, különös tekintettel Écha targumára*, 1893.

HELFGOTT Herman, *Sámuel második könyve Targumának viszonya a maszórai szöveghez*, 1940.

HERCZOG Sándor, *Királyok I. könyve Targumának elemzése*, 1940.

HERSKOVITS László, *Királyok II. könyvének targuma*, 1940.

KLEIN József, *Ezra-Nehemia könyvének szír fordításáról*, 1930.

KOMLÓS Ottó, *A Targum Onkelosz aggádikus párhuzamai*, 1939.

MANDL Ármin, *Die Peschitta zu Hiob*, 1892.

NIEDERMANN Mór, *A Vulgata viszonya az agádához és targumokhoz*, 1915.

SCHWARZ Gábor, *A Pesito Jeremiás könyvére*, 1895.

SCHWARZ Mór, *Az Énekek énekének targuma*, 1928.

SCHWARZBART József, *Zecharja könyvének targuma*, 1942.

VOGEL Mayer, *Sámuel első könyve Targumának viszonya a maszórai szöveghez*, 1939.

WEISZ Pál, *Az aggáda Jonathán ben Uzziel targumában: Józsuá, Bírák*, 1931.

A Szentírás könyveihez írott midrásokról és exegézisekről (19)

BÁRÁNY József, *Salamon Ibn Gabirol (Avicebron) mint exegeta*, 1885.

BERKOVITS József, *Pirké de Rabbi Eliezer*, 1931.

EDELSTEIN Bertalan, *Az Eszther-midrások*, 1900.

ENDREI Gerzson, *Adalékok az emberi beszédmód elvéhez a szentírásmagyarázat történetében*, 1898.

FELDMANN Artúr (Áron), *A két Mechilta összehasonlítása*, 1910.

FLESCH Ármin, *Jákob ben Abba Mári ben Simon ben Anatoli mint exegeta*, 1887.

FRANK József, *Lévi ben Gerson (Gersonides) exegéziséről, különös tekintettel Pentateuch-Commentárijára*, 1894.

GUTTMANN Simon, *Széder Elijáhu Rabba és Széder Elijáhu Zuta*, 1912.

HANDLER Simon, *Az Énekek éneke könyv értelmezése a tannaiták korában*, 1891.

HOFFER Ármin, *A Szentírás hermeneutikus normáiról*, 1894.

KÁLMÁN Ödön, *Jób könyve a középkor magyarázatában. I. rész (900-tól 1200-ig)*, 1909.

KEPECS Imre, *A leviticus jismaeli tannaitikus midrásai*, 1942.

KLEIN Andor, *Midrás S'né K"thubim*, 1930.

LÖVY Ferenc, *Simon ben Jochai élete és szentírásmagyarázata*, 1892.

RUDOLFER Antal, *Midrás Numeri Rabba*, 1891.

SCHÖNFELD Áron, *A zsidó vallásbölcsezők szentírásmagyarázata Maimuni után*, 1904.

SPIRA Jakab, *Mendelssohn Mózes és iskolájának (a biuristák) szentírásmagyarázata*, 1891.

UNGÁR Simon, *A Berésith Rabba exegézise*, 1890.

WEISZBURG Gyula, *A Midrás Leviticus Rabba*, 1890.

A Szentírás témáihoz írt ágádákról, legendákról (25)

ANGYAL Béla, *Elisa próféta az ágádaiban*, 1942.

DAVIDOVITS Dávid Mihály, *A Siralmak könyvének ágádái*, 1940.

DOMÁNY Ármin, *Illés próféta*, 1896.

FEIN Emil, *Az író próféták alakja a zsidó hagyományos irodalomban*, 1942.

FISCHER Zoltán, *Józsuá a midrásban*, 1943.

FUNK Oszkár, *Az Énekek éneke allegorikus értelmezése a midrásban*, 1940.

GRÜNBERGER László, *Az ananyborjú az ágáda tükrében*, 1942.

HAHN István, *A világtéremtés az iszlám legendáiban*, 1935.

HOFMAN Emil, *Salamon király legendája*, 1890.

KATONA József, *Az Ádám-legendák és az ókeleti ember*, 1933.

KRÉMER Móric, *A bibliai álmok ágádája*, 1932.

- LISSER László, *A bírák alakja a hagyományos zsidó irodalomban*, 1943.
- LŐWY Adolf, *A vízözön a Kelet irodalmában*, 1936.
- NEUMANN Ede, *A muhamedán József-monda eredete és fejlődése*, 1881.
- NEUMANN Ernő, *A világtéremtés agádái*, 1940.
- REICH Béla, *Sába királynője a keleti irodalomban*, 1932.
- RÓNA Iván János, *Az ábrahámi korszak városai a midrásban és az exegézisben*, 1943.
- RUBIN Ernő, *Bileám alakja a Szentírásban és a zsidó hagyományos irodalomban*, 1943.
- SCHEIBER Sándor, *Keleti hagyományok a nyelvek keletkezéséről*, 1937.
- SCHER László, *Rúth könyve az agádában*, 1939.
- SCHLESINGER Miksa, *A Tízparancsolat agádái*, 1942.
- SCHVARCZKOPF Miklós, *A Genézis személynéveinek értelmezése a hagyományos irodalomban*, 1943.
- SILBERFELD Andor, *Koheleth könyve az agádában*, 1941.
- SPIEGEL Aladár, *Kórách és társainak lázadása a hagyományos irodalomban*, 1944.
- SPIEGEL Tibor, *A Gehinnom a Talmudban és a midrásban*, 1943.

A Szentírás különféle témáiról, motívumairól, kommentátorairól (48)

- Balázs György, *Egy feltárt bibliai város: A lákisi levelek*, 1940.
- BERNÁTH Miklós, *Az etymológia a zsidó hagyományos irodalomban*, 1916.
- BLAU Lajos, *A bűnhalmazat elmélete a hébereknél Szentírásuk és hagyományuk szerint*, 1887.
- BOROS István, *Jafeth fiai a zsidó középkor irodalmában*, 1932.
- DECKNER Gábor, *Halottsíratás a Szentírásban*, 1936.
- DEUTSCH Gábor, *A Prédikátor bölcséletének rendszere*, 1934.
- DIAMANT Gyula, *Az ima a zsidóknál a legrégebb időktől a Talmud befolyezéséig*, 1891.
- DRECHSLER Miksa, *Az aszketizmus állása a zsidó vallásos irodalomban Maimúniig*, 1906.
- ENGELSMANN Izidor, *A zene a Szentírásban folytonos tekintettel a Talmudra*, 1893.
- FISCHER Béla, *A menedékjog a Bibliában és az ókori népeknél*, 1941.
- FRIEDMANN Gyula, *Obadja, Jóna, Micha és Nachum próféták könyveinek arab fordítása névtelen szerzőtől*, 1901.
- GERSTL Ignác, *Izsák Arama*, 1909.
- GLÜCK György, *A „kötni, fonni, szőni” igék jelentésváltozásai a Bibliában*, 1944.
- GRÜN Albert, *Jób könyvének egyik kommentár-töredéke a Magyar Tudományos Akadémia birtokában lévő Kaufmann-könyvtár genizagyűjteményéből*, 1931.
- GUTTMANN Márton, *Az anyagi művelődés Rasi kommentárjában az utolsó prófétáknál*, 1939.
- HERSKOVITS Fábían, *Azarja dei Rossi*, 1931.
- HERSKOVITS Mózes, *Kimchi Dávid: nyelvtani, lexicographiai és szentírásmagyarozati munkáiról*, 1899.

- HEVESI Ferenc, *Száadja gáon vallásbölcseleti eszméi arabs bibliafordításai és magyarázatai tükrében*, 1933.
- HIRSCHLER Árpád, *Mózes halála a középkori liturgikus költészetben*, 1939.
- HOFFMANN Miksa, *A házasság a régi hébereknél a Biblia és a Talmud alapján*, 1930.
- JAKAB Jenő, *Jezsajás könyvének anonymus perzsa fordítása*, 1932.
- JÓLESZ Károly, *A Habiri-kérdés*, 1937.
- KELEN Ferencz, *Immánuel ben Salamon költő és exegeta élete és művei*, 1893.
- KLEIN Dezső, *Joel és Ámosz könyveinek arab fordítása névtelen szerzőtől*, 1897.
- KLEIN József, *A zsoltárok a héber liturgiában*, 1890.
- KOHLBACH Bertalan, *Jehuda ibn Balam XI. századi philologus élete és munkái*, 1888.
- KRISHABER Béla, *Kimchi József élete és művei*, 1890.
- LÁSZLÓ István, *A bámáh-k*, 1933.
- LÖWENHEIM Miksa, *A világ teremtett voltának problémája Száadjától Majmonidesig*, 1935.
- PFEIFFER Izidor, *Az áldozatok jelentőségének történetéről a héber irodalomban*, 1911.
- PINKUSFELD Sámuel, *Juda Ha-Lévi mint grammatikus és exegeta*, 1887.
- RAPAPORT Béla, *Abulmeni Maimuni Ábrahám élete és művei, tekintettel az agáda magyarázatának történetére*, 1896.
- ROSENBLUM Manó, *Izrael tíz törzsének száműzetési helye*, 1934.
- ROSENBLÜTH Márton, *Moáb népe és története*, 1938.
- ROSENFELD Jenő, *Ób és Jidóni. A zsidó halottidézés*, 1934.
- RÓTH Ernő, *A levirátus története*, 1941.
- RUBINSTEIN Mátyás, *A biblico-talmudicus hygienia*, 1892.
- SCHÄCHTER László, *A hagyomány láncolata*, 1931.
- SCHREINER Márton, *Adalékok a bibliai szöveg kiejtésének történetéhez*, 1885.
- SCHWARZ Mór, *Kimchi Mózes élete és munkái*, 1893.
- SEBESTYÉN József, *Éfod és Teráfim. A papi jóslás Izraélben*, 1934.
- SILBERFELD Jakab, *A lélekvándorlás tana a zsidó irodalomban*, 1902.
- SILBERSTEIN Adolf, *Farissol Ábrahám*, 1930.
- SZÉKELY István, *Nyelvészeti megjegyzések Rabbi Sámuel ben Meír Pentateuchus-kommentárában*, 1939.
- SZENES Mihály, *Izrael hadviselése a szentírási szövegek alapján*, 1940.
- VAJDA Béla, *A mózesi törvények észszerű megokolásának története*, 1887.
- WEINBERGER József, *Dávid Kimchi Genesis-kommentárának grammatikai és nyelvészeti elemei*, 1939.
- WIESNER Henrik, *Esztori Parchi és Kaftor Va-Ferach című munkája*, 1896.

3. SZÁMÚ MELLÉKLET

- BACHER Vilmos, *Abulwalid Merván ibn Ganách (R. Jóna) élete és munkái és szentírásmagyarázatának forrásai*, 1885. – németül: *Leben und Werke des Abulwalid Merván ibn Ganaáh (R. Jona) und die Quellen seiner Schrifterklärung*, 1885.
- BACHER Vilmos, *Abulwalid Merván ibn Ganách (R. Jóna) szentírásmagyarázatából*, 1889. – németül: *Aus der Schrifterklärung des Abulwalid Merván ibn Ganách (R. Jona)*, 1889.
- BACHER Vilmos, *A középkori zsidó vallásbölcésztek szentírásmagyarázata Maimuni előtt*, 1892⁶⁰. – németül: *Die Bibelexegese der jüdischen Religionsphilosophen des Mittelalters vor Maimuni*, 1892.
- BLAU Lajos, *Tanulmányok a bibliai bevezetés köréből*, 1894. – németül: *Zur Einleitung in die Heilige Schrift*, 1894.
- BACHER Vilmos, *Maimuni Mózes szentírásmagyarázata*, 1896⁶¹. – németül: *Die Bibelexegese Moses Maimunis*, 1896.
- BLOCH Mózes, *A mózesi-talmudi birtokjog*, 1897. – németül: *Das mosaisch-talmudische Besitzrecht*, 1897.
- BLOCH Mózes, *A mózesi-talmudikus bünvádi eljárás*, 1901. – németül: *Das mosaisch-talmudische Strafgerichtsverfahren*, 1901.
- BLAU Lajos, *Az óhéber könyv: Adalék az ókori kultúrtörténethez és a bibliai irodalomtörténethez*, 1902⁶². – németül: *Studien zum althebräischen Buchwesen und zur biblischen Literaturgeschichte*, 1902.
- BLOCH Mózes, *A gyámság a mózesi-talmudi jog szerint*, 1904. – németül: *Die Vormundschaft nach mosaisch-talmudischem Rechte*, 1904.
- BLAU Lajos, *A zsidó házasságfelbontás és a zsidó válólevél története*, 1911, I. – németül: *Die jüdische Ehescheidung und die jüdische Scheidebrief. Eine historische Unteschuchung*, 1911, I.
- BLAU Lajos, *A zsidó házasságfelbontás és a zsidó válólevél története*, 1912, II. – németül: *Die jüdische Ehescheidung und die jüdische Scheidebrief. Eine historische Unteschuchung*, 1912 II.
- HELLER Bernát, *A Biblia a költő Zrínyi Miklós műveiben*, 1925.

⁶⁰ A Gabbiano Print Kft. és Nyomda gondozásában újra kiadva a Magyar Zsidó Tudományok könyvsorozat 6. köteteként 2010-ben.

⁶¹ In print: Gabbiano Print Kft. és Nyomda gondozásában a Magyar Zsidó Tudományok könyvsorozat 7. köteteként.

⁶² A Logos Kiadó gondozásában újra kiadva a Historia Judaica könyvsorozat 2. köteteként 1996-ban.